

RAFAEL SERRA

L'ORDENACIÓ DELS PREVERES I DIAQUES
I LA INSTITUCIÓ DE MINISTERIS ECLESIASTICS
EN LA LITÚRGIA HISPÀNICA

ANÀLISI LITÚRGICO-TEOLÒGICA DELS *ORDINES* XIV-XVIII
DEL *LIBER ORDINUM EPISCOPALIS*

FACULTAT DE TEOLOGIA DE CATALUNYA

*Al petit Rafael, que ha omplert de joia
la vellesa dels meus estimats pares,
M. Pilar, de recordada memòria,
i Sadurní.*

© Edicions de la Facultat de Teologia de Catalunya

Barcelona, 2006

ISBN: 84-935144-2-X

Dipòsit legal: B.

Imprès a EDICIONES GRÁFICAS REY

Albert Einstein, 54 C/B. Nave 15 – Cornellà de Llobregat (Barcelona)

ÍNDEX

PRESENTACIÓ	7
ABREVIATURES I SIGLES	13
INTRODUCCIÓ	
1. Esguard als estudis sobre el sagrament de l'Orde en la Litúrgia hispànica	15
2. L'objecte i el mètode de l'estudi	21
2.1. <i>L'objecte</i>	21
2.1.1 La litúrgia històrica	21
2.1.2. El llenguatge	22
2.1.2. La teologia	22
2.1.4. Altres tradicions litúrgiques	22
2.2. <i>El mètode</i>	23
2.3. <i>Els límits</i>	27
Capítol primer	
PRESENTACIÓ DEL <i>LIBER ORDINUM</i> QUE CONTÉ ELS FORMULARIS PER A L'ORDENACIÓ DELS PREVERES I DIAQUES I LA INSTITUCIÓ DELS MINISTERIS ECLESIASTICS	
1. Les edicions del <i>Liber ordinum</i>	29
2. El Còdex 4 de l'arxiu monàstic de Silos (= S 4)	33
3. Els <i>Ordines</i> referents a les ordenacions sagrades	34
Capítol segon	
L'ORDENACIÓ DELS DIAQUES EN LA LITÚRGIA HISPÀNICA	
1. Presentació de les fonts del <i>Liber ordinum</i> per a l'ordenació dels diaques	37

1.1.	<i>El títol del capítol XIV</i>	37
1.2.	<i>La rúbrica inicial</i>	38
1.2.1.	<i>Mox venerit ut ordinetur</i>	38
1.2.2.	<i>Imponit ei episcopus orarium in sinistro humero</i>	38
1.2.3.	<i>Et sic dicit super eum has tres orationes</i>	38
1.3.	<i>El conjunt eucològic</i>	38
1.3.1.	La fórmula admonitòria: <i>Comune votum</i>	39
1.3.2.	La primera <i>prex</i> consecratòria: <i>Deus uniuersitatis auctor</i>	39
1.3.3.	La segona <i>prex</i> consecratòria: <i>Deus qui templi tui</i>	41
1.3.4.	La <i>completuria</i> : <i>Perfice Domine</i>	42
1.4.	<i>Confirmatio post ordinatum diaconum</i>	42
1.5.	<i>Observacions al conjunt ritual</i>	43
2.	<i>Anàlisi dels formularis de l'Ordo XIV per a l'ordenació dels diaques</i>	45
2.1.	<i>La fórmula: Comune uotis</i>	45
2.1.1.	Font bíblica	46
2.1.2.	Font litúrgica	46
2.1.3.	Valoració litúrgico-teològica	47
2.2.	<i>La primera prex consecratòria: Deus uniuersitatis auctor</i>	47
2.2.1.	Estructura eucològica	49
2.2.2.	Font bíblica	50
2.2.3.	Font litúrgica	51
2.2.4.	Valoració litúrgico-teològica	56
2.3.	<i>La segona prex consecratòria: Deus qui templi tui</i>	57
2.3.1.	Estructura eucològica	57
2.3.2.	Font bíblica	59
2.3.3.	Font litúrgica	60
2.3.4.	Context patristic	64
2.3.5.	Valoració litúrgico-teològica	69
2.4.	<i>La completuria</i>	71
2.5.	<i>La confirmatio post ordinatum diaconum</i>	71
2.5.1.	Font bíblica	72
2.5.2.	Font litúrgica	72
2.5.3.	Context patristic	73
2.5.4.	Valoració litúrgico-teològica	74
3.	<i>Anàlisi lingüístico-teològica dels formularis de l'Ordo XIV</i>	75
3.1.	<i>El llenguatge sobre l'ordenació i el ministeri del diaca</i>	75
3.1.1.	Termes que designen l'ordenació i el ministeri del diaca que s'ordena	75
3.1.2.	Termes que adjectiven la persona del diaca	76

3.2. <i>El llenguatge sobre les funcions ministerials i la lex vivendi del diaca</i>	76
3.2.1. Sintagmes verbals que tenen com a sintagma nominal la persona del diaca	77
3.2.2. El diaca, ministre de la Paraula i de l'Eucaristia	79
3.2.3. La <i>lex vivendi</i> del diaca	81
3.3. <i>El llenguatge pneumatològic</i>	82
3.3.1. Termes pneumatològics	82
3.3.2. Termes pneumatològics epiclètics	82
3.3.3. Termes pneumatològics paraclètics	84
3.3.4. Terme pneumatològic anaclètic	85
3.3.5. L'expressió pneumatològica de la doxologia de la primera <i>prex</i>	85
3.4. <i>El llenguatge sobre Déu</i>	85
3.4.1. Els títols en què Déu és invocat	85
3.4.2. Sintagmes verbals en què Déu mateix és el sintagma nominal	86
3.5. <i>El llenguatge sobre el bisbe i la comunitat</i>	86
4. Assaig de reconstrucció del ritual per a l'ordenació dels diaques en la tradició litúrgica hispànica	87
4.1. <i>Esquema ritual descrit</i>	87
4.2. <i>La imposició de mans</i>	89
4.3. <i>La traditio evangelii</i>	90
5. La teologia del ministeri dels diaques des de la litúrgia de la seva ordenació. Anàlisi	90
5.1. <i>Un ministeri fonamentalment litúrgic</i>	91
5.1.1. Ministeri descrit des de les tipologies bíbliques: anàlisi teològica	91
5.1.2. La «diaconia Verbi» i la «diaconia Eucharistiae»	100
5.2. <i>La lex vivendi dels diaques</i>	102
6. Conclusions generals	111

Capítol tercer

L'ORDENACIÓ DELS PREVERES EN LA LITÚRGIA HISPÀNICA

1. Presentació de les fonts	115
1.1. <i>La rúbrica inicial</i>	115
1.2. <i>El conjunt eucològic</i>	116
1.2.1. La fórmula admonitòria: <i>Sit nobis</i>	116
1.2.2. La <i>prex</i> consecratòria: <i>Deus qui seniore ordinem</i>	117
1.2.3. La <i>completuria</i> : <i>Comple nunc Domine</i>	118

1.3. <i>La Confirmatio post ordinatum presbiterum</i>	119
1.4. <i>Observacions al conjunt ritual</i>	119
2. Anàlisi de l'eucologia de l' <i>Ordo XVII del Liber ordinum episcopalis</i> . . .	120
2.1. <i>La fórmula: Sit nobis</i>	120
2.1.1. Estructura eucològica	121
2.1.2. Font litúrgica	122
2.1.3. Valoració litúrgico-teològica	123
2.2. <i>La pregària consecratòria: Deus qui seniore[m] ordinem</i>	125
2.2.1. Estructura eucològica	125
2.2.2. Font bíblica	129
2.2.3. Context patristic	131
2.2.4. Conclusions	151
2.3. <i>La Completuria</i>	160
2.3.1. Font bíblica	160
2.3.2. Font litúrgica	161
2.3.3. Context patristic	161
2.3.4. Valoració litúrgico-teològica	162
2.4. <i>La Confirmatio</i>	163
2.4.1. Font litúrgica	164
2.4.2. Context patristic	165
2.4.3. Valoració litúrgico-teològica	165
3. Anàlisi lingüístico-teològica dels formularis de l' <i>Ordo XVII</i>	166
3.1. <i>El llenguatge sobre l'ordenació i el ministeri del prevere</i>	166
3.1.1. Termes que designen l'ordenació i el ministeri del prevere que s'ordena	166
3.1.2. Termes que adjectiven la persona del prevere	168
3.1.3. Complementes d'acusatiu preposicionals que indiquen la fi- nalitat del ministeri	169
3.2. <i>El llenguatge sobre les funcions ministerials del prevere i la seva lex vivendi</i>	170
3.2.1. Sintagmes verbals que tenen com a nucli del sintagma no- minal la persona del prevere	170
3.2.2. La <i>lex vivendi</i> del prevere	175
3.3. <i>El llenguatge sobre l'Esperit Sant</i>	176
3.4. <i>El llenguatge sobre Déu Pare</i>	178
3.5. <i>El llenguatge sobre el bisbe i la comunitat</i>	179
4. La missa de l'ordenació: <i>Ordo Missae uotiu[e] quam dicit episcopus quando presbiterum ordinat</i>	180
4.1. <i>L'eucologia</i>	181
4.1.1. <i>Oratio</i>	181

4.1.2. <i>Missa</i>	183
4.1.3. <i>Alia</i>	184
4.1.4. <i>Post nomina</i>	185
4.1.5. <i>Ad pacem</i>	186
4.1.6. <i>Inlatio</i>	186
4.1.7. <i>Vere sanctus</i>	189
4.1.8. <i>Post pridie</i>	189
4.1.9. <i>Oratio dominica</i>	189
4.1.10. <i>Benedictio</i>	190
4.1.11. Valoració litúrgico-teològica	190
4.2. <i>La litúrgia de la Paraula</i>	194
4.2.1. Les perícopes de la Sagrada Escriptura proclamades	194
4.2.2. El salm responsorial i els cants de la celebració	197
4.2.3. Valoració teològica	198
5. <i>L'Ordo de les exèquies dels preveres</i>	199
5.1. <i>El ritual de les exèquies d'un prevere</i>	199
5.2. <i>L'eucologia per als sacerdots difunts, preveres i bisbes</i>	204
5.2.1. <i>Missa de sacerdote defuncto</i>	204
5.2.2. <i>Missa de presbytero defuncto</i>	205
5.2.3. <i>Ordo de defunctis sacerdotibus</i>	207
5.2.4. <i>Missa de sacerdotibus defunctis</i>	208
5.3. <i>Valoració litúrgico-teològica</i>	210
6. <i>El corpus jurídic-disciplinar sobre els preveres, testimoniat en els concilis hispànics com a context de l'Ordo XVII</i>	210
6.1. <i>Quant a la tipologia veterotestamentària</i>	210
6.2. <i>Quant al llenguatge ministerial referent als preveres</i>	211
6.3. <i>Quant a les funcions sacerdotals</i>	213
6.4. <i>Quant a la vinculació del prevere a una església concreta</i>	217
6.5. <i>Quant a la lex vivendi dels preveres</i>	219
6.6. <i>Valoració del testimoni jurídic sobre la litúrgia de l'ordenació dels preveres</i>	221
7. <i>Assaig de reconstrucció del ritual de l'ordenació dels preveres</i>	222
7.1. <i>La descripció de l'ordre ritual</i>	222
7.1.1. <i>La imposició de les mans</i>	225
7.2. <i>Valoració litúrgico-teològica</i>	225
8. <i>La teologia ministerial sobre els preveres des de l'eucologia i el ritual de la seva ordenació</i>	226
8.1. <i>La teologia sobre el ministeri presbiteral participa de la teologia sobre el ministeri episcopal</i>	226
8.2. <i>El ministeri dels preveres com a lloc de la història de la salvació</i>	228

8.3. <i>Prefigurats en l'Antic Testament pels ancians d'Israel</i>	229
8.4. <i>El prevere forma part de l'ordo prebyterorum</i>	230
8.5. <i>El prevere, objecte del do de l'Esperit Sant</i>	230
8.6. <i>Els preveres, ministres de la Paraula i l'Eucaristia</i>	231
8.7. <i>Els reveres regeixen el poble de Déu</i>	232
8.8. <i>El prebiterat és de naturalesa col·legial</i>	232
8.9. <i>La vida testimonial dels preveres</i>	232
9. <i>Conclusions generals del capítol</i>	233

Capítol quart

LA INSTITUCIÓ DE MINISTERIS EN LA LITÚRGIA HISPÀNICA

1. <i>Presentació dels textos</i>	238
1.1. <i>Ordo XII: Benedictio ad ordinandum subdiaconum</i>	238
1.2. <i>Ordo XV: Benedictio ad ordinandum arcediaconum</i>	240
1.3. <i>Ordo XVI: Benedictio ad consecrandum primiclericum</i>	242
1.4. <i>Ordo XVIII De arcipresbitero ordinando</i>	243
2. <i>Anàlisi litúrgico-teològica dels ordines XII, XV, XVI, XVIII del Liber ordinum</i>	245
2.1. <i>Ordo XIII: Benedictio ad ordinandum subdiaconum</i>	245
2.1.1. <i>La rúbrica inicial</i>	245
2.1.2. <i>Llenguatge i estructura dels formularis</i>	247
2.1.3. <i>Font bíblica</i>	253
2.1.4. <i>Font litúrgica</i>	254
2.1.5. <i>Context patristic</i>	255
2.1.6. <i>Context jurídic-canònic</i>	257
2.1.7. <i>Valoració litúrgico-teològica</i>	259
2.2. <i>Ordo XV: Benedictio ad ordinandum arcediaconum</i>	264
2.2.1. <i>Llenguatge i estructura dels formularis</i>	265
2.2.2. <i>Font bíblica</i>	270
2.2.3. <i>Font litúrgica</i>	270
2.2.4. <i>Font patristica</i>	270
2.2.5. <i>Context jurídic-canònic</i>	272
2.2.6. <i>Valoració litúrgico-teològica</i>	273
2.3. <i>Ordo XVIII: Ordo <de> arcipresbitero ordinando</i>	275
2.3.1. <i>La rúbrica inicial</i>	275
2.3.2. <i>Llenguatge i estructura dels formularis</i>	276
2.3.3. <i>Font bíblica</i>	282
2.3.4. <i>Font litúrgica</i>	282
2.3.5. <i>Context patristic</i>	282
2.3.6. <i>Valoració litúrgico-teològica</i>	282

2.4. Ordo XVII: Benedictio ad consecrandum primicerium	284
2.4.1. Estructura de la <i>prex: Christe dei filius</i>	284
2.4.2. Context patristic	285
2.4.3. Valoració litúrgico-teològica	286
3. La litúrgia i la teologia dels ministeris segons els formularis del LO per a la constitució dels ministeris del sots-diaça, arxidiaça, arxiprest i primicier	286
3.1. <i>Aspectes teològics d'aquests ministeris</i>	286
3.2. <i>Hipòtesi per a la història d'aquests formularis en el LOE</i>	286

Capítol cinquè

CONCLUSIONS PER A UNA SÍNTESE TEOLÒGICO-LITÚRGICA

1. Conclusions en ordre a la configuració (ritual i eucologia) i a la his- tòria de la composició dels <i>Ordines XIII-XVIII del Liber ordinum</i>	293
1.1. <i>Un esquema ritual típic de les ordenacions segons la tradició litúr- gica hispànica</i>	294
1.1.1. Ordes majors	294
1.1.2. Col·lació dels ministeris	294
1.2. <i>Un esquema eucològic típic de les pregàries per a l'ordenació se- gons la tradició litúrgica hispànica</i>	300
1.2.1. Les pregàries del prevere, diaça, sots-diaça	300
1.2.2. Les pregàries de l'arxiprest (primicier) i l'arxidiaça	305
1.3. <i>Fonts d'inspiració dels Ordines del LOE</i>	312
1.4. <i>Hipòtesi per a la història de la composició dels Ordines</i>	314
2. Conclusions en ordre a la teologia ministerial	320
2.1. <i>El ministeri ordenat forma part de l'economia de la salvació</i>	321
2.2. <i>Engendrats en l'Església aplegada per a celebrar l'Eucaristia</i>	322
2.3. <i>Prefigurats en les realitats ministerials de l'Antiga Aliança: les ti- pologies</i>	324
2.3.1. Els ancians d'Israel: tipologia dels preveres de l'Església	325
2.3.2. Els levites: tipologia dels diaques de l'Església	326
2.3.3. L'absència de la dimensió cristològica	326
2.3.4. Una tipologia comuna: l'exercici del seu ministeri en el temple	326
2.4. <i>Engendrats per la pregària de la fe i la donació de l'Esperit Sant significada per la imposició de mans: la funció de l'epiclesi en la litúrgia del sagrament de l'Orde testimoniada en el LO</i>	328
2.4.1. L'epiclesi: la dimensió constitutiva	329
2.4.2. La paraclesi: fonament de la <i>lex vivendi</i> dels ministres de l'Església	335

2.4.3. L'espiritualitat pròpia dels clergues	336
2.4.4. Esperant els dons definitius: la dimensió anaclètica	337
2.4.5. Lliurats a la contemplació de la Paraula	337
2.4.6. Una vida que en la totalitat manifesta el do rebut	337
2.4.7. Ministeri que haurà de viure en la fe	338
2.4.8. Ministeri que haurà de viure en l'esperança i la castedat	338
2.4.9. Ministeri que haurà de viure en la caritat	339
2.5. <i>La peculiaritat de cada ministeri</i>	340
2.5.1. Els diaques	340
2.5.2. Els preveres	341
2.5.3. La relació teològica bisbe-prevere	344
2.6. <i>Els altres ministeris</i>	345

BIBLIOGRAFIA

1. Fonts	349
1.1. <i>Fonts litúrgiques</i>	349
1.1.1. Font principal: <i>Liber ordinum</i>	349
1.1.2. Fonts secundàries	349
1.2. <i>Fonts patristiques</i>	350
1.3. <i>Fonts canòniques</i>	351
2. Estudis	351
3. Bibliografia posterior a l'acabament d'aquest estudi (abril 1998)	361

PRESENTACIÓ

Vaig esdevenir alumne de l'Institut Pontifici de Litúrgia de l'Ateneu Sant Anselm de la ciutat de Roma en el curs 1990-1991. El propòsit era aconseguir el Doctorat en Sagrada Litúrgia. Per raons de l'exercici del ministeri feia temps que havia deixat els estudis eclesiàstics. I reprendre'ls no fou fàcil per a mi. L'Institut, segons pròpia normativa, m'obligà a cursar moltes disciplines de l'especialitat i a realitzar dos seminaris per tal d'emplenar un expedient acadèmic apte per a la presentació de la tesi doctoral, la qual cosa féu que tingués ben poc temps per a dedicar-lo al treball de recerca. Tanmateix la competència i el nivell d'exigència professat en aquell Ateneu em donà una preparació i un mètode del qual no disposava per a endegar el treball d'investigació que suposa la realització d'una tesi doctoral.

El tema per a la meua dissertació doctoral fou motivat pel Prof. Jordi Gibert i Taduell, OC, aleshores professor del Sagrament de l'Ordre en aquell Institut. El P. Gibert, d'altra banda, ha dirigit aquest treball amb competència i interès, i a ell adreço el meu agraïment més cordial. Fou ell qui em proposà de realitzar un estudi litúrgico-teològic sobre el Sagrament de l'Ordre en la tradició litúrgica hispànica. Ell em manifestà que en el *Liber ordinum*, en la magnífica i rica edició de Dom M. Férotin, hi són testimoniats els *Ordines* per a l'ordenació dels diaques i dels preveres i per a la institució d'alguns ministeris (*Ordines* XV-XVII, vegeu LO cols. 46-57) que eren inèdits encara i que gairebé no havien merescut l'atenció de cap estudiós d'aquesta litúrgia. Motivà també aquesta elecció el magisteri del P. Jordi Pinell, OSB, traspassat l'any 1997, del qual vaig ésser alumne encara. Deixà dissortadament inacabat el curs per retornar al seu monestir per malaltia. Tanmateix tingué temps per a engrescar-me en l'estudi d'aquesta tradició litúrgica de la qual era veritablement «mestre». Que aquest treball, que, més enllà de la seva qualitat, ha estat fet amb amor envers una tradició litúrgica local, sigui record agraït envers el conegedor més gran de la Litúrgia Hispànica que ha conegut el nostre temps. Una litúrgia de la qual jo sabia ben poc i que vaig haver de començar a estudiar per les qüestions més inicials.

Els *Ordines* testimoniats en el *Liber ordinum* no eren pas atractius, a primera vista. Existia una dificultat insalvable. El *Liber ordinum* no ha conservat l'*Ordo*

per a l'ordenació episcopal. La pregunta era evident: com endinsar-me en l'estudi teològic del ministeri sense disposar de la *prex* major que és la pregària de consagració dels bisbes? Com arribar a unes conclusions sobre la teologia ministerial sobre els preveres i els diaques si manca el punt de referència fonamental per a llur comprensió? La teologia ministerial sobre aquests no és per naturalesa autònoma en relació a la teologia sobre el ministeri episcopal.

Per altra banda, els textos són extraordinàriament sobris, i des d'una primera lectura es revelen més aviat pobres des de la formulació teològica expressada en la seva eucologia.

Una altra dificultat és aquesta: són un mosaic que no crea cap simpatia inicial en el qui els vol estudiar. Així la duplicitat de la pregària consagratòria dels diaques, alguns elements que immediatament revelen una procedència litúrgica aliena, i les pregàries per a la institució de l'arxidiaca i de l'arxiprest, deixen entreveure una multitud de qüestions que hom preveu que difícilment es podran dilucidar.

La recerca bibliogràfica es manifestà escassa i marginal. Partia d'un camp poc fressat, amb els avantatges i inconvenients que això suposa. D'una manera i d'una altra era arriscat.

Tanmateix el meu pensament es convencé que, a despit de la seva aparent pobresa o sobrietat, aquesta eucologia és «venerable» perquè litúrgicament expressà la «transmissió del ministeri apostòlic» en el si d'una església local. Revelada com una tradició litúrgica pròpia, celebra el Sagrament de l'Orde, i això la revesteix d'una densitat sacramental que té per naturalesa.

Aquesta convicció m'animà a seguir la invitació del P. Jordi Gibert, que amablement, amb paciència i bona cura dirigí el meu treball.

Calia fer una aproximació a cada perícopa i analitzar-la des de la «crítica interna», això és, l'anàlisi del substrat bíblic, la seva estructura eucològica, l'estudi del llenguatge i la seva font litúrgica. I, encara més, amb el mètode après en els rigorosos seminaris del Prof. A. M. Triacca, traspasat fa poc temps, fer la determinació semàntica de cada terme eucològic per a descobrir-hi les línies teològiques de fons. El mètode és sorprenent i l'eucologia que he intentat d'analitzar es revela amb una riquesa teològica que aparentment no sembla pas tenir. És des d'una eucologia, com a expressió de la *lex orandi*, que es formula la *lex credendi* i la *lex vivendi*. Això és, des de la interpretació de l'eucologia sacramental del ministeri ordenat es pot descobrir la concepció teològica peculiar d'una tradició eclesial sobre aquest i, alhora, descobrir-hi el model de ministeri.

Aquest nivell de crítica interna se'm revelà insuficient i calia que exhaurís totes les fonts per a contextualitzar aquests *ordines*. Això féu que obrís la Patrologia llatina i llegís la literatura patristica contemporània referent al tema ministerial, principalment sant Isidor de Sevilla. També em calgué llegir detalladament

tota la literatura canònica conciliar contemporània, principalment els Concilis Romano-Visigòtics, editats per J. Vives, recercant dades hermenèutiques que poguessin il·luminar i enriquir la comprensió i l'anàlisi de la Litúrgia d'Ordenació testimoniada en el *Liber ordinum*.

He intentat també de fer indagació en la resta de literatura litúrgica hispana que pogués tenir relació amb la teologia del ministeri dels preveres i dels diaques, com és ara la missa que deia el bisbe quan ordenava un prevere, la litúrgia exequial dels preveres i dels diaques, les misses votives tan abundants, posteriors i en certs aspectes tan decadents, pel mateix celebrant. I he cercat en el *Liber mozarabicus sacramentorum* les festes dels Sants Diaques i Preveres per a trobar dades d'interpretació. És així que he volgut exhaurir tots els àmbits d'interpretació que poguessin enriquir la comprensió d'aquests *ordines*. Goso afirmar que la recerca per a mi ha resultat àrdua i en molts casos poc generosa.

El resultat de la meua recerca no es mou de la sobrietat dels *ordines* analitzats, que l'eucologia reflecteix una teologia ministerial que intento de descriure. Però els *ordines* són el que són. I aquests troben continuïtat en l'esquema de la Tradició apostòlica, que és simplicíssim i en què el gest major és la imposició de mans del bisbe en el marc de l'església orant. L'accentuació teològica dominant serà la dimensió epiclètica, expressada en un llenguatge pneumatològic poc explícit, però present.

He trobat —i crec que en això sóc inèdit— la font d'inspiració directa per a la pregària d'ordenació dels preveres en l'obra, atribuïda a sant Jeroni, *De septem ordinibus Ecclesiae* i també la relació de dependència amb els *Statuta Ecclesiae antiqua*. Tots dos documents són fruit d'una àrea cultural comuna i s'han de situar en la Gàl·lia del segle v.

Aquests i altres elements que exposo refermen la convicció que existí un substrat arcaic en què s'elaborà una litúrgia comuna entre la Gàl·lia i la Tarraconense, abans de la introducció dels llibres litúrgics romans més enllà dels Alps, i que els Pirineus no constituïen aleshores ni ara cap frontera. Aquesta litúrgia comuna fa difícil de precisar quins són els elements genuïnament hispànics i quins els gal·licans. És una àrea geogràfica i cultural que participa d'un fons comú patristico-canònic.

Tot fa concloure, gairebé amb evidència, que el substrat més antic d'aquests *ordines* és fruit de l'Escola Tarraconense en la sisena centúria —escola que es manifestà particularment fecunda i creativa— i que aquest substrat més antic, ja insinuat per M. Férotin en la seva introducció a l'edició del *Liber ordinum*, cal diferenciar-lo dels elements eucològics posteriors, elaborats en el Regne Visigòtic que tingué com a centre unificador la Seu de Toledo, en qualitat de capital del regne.

El fons extraordinàriament fecund d'aquesta litúrgia comuna conegué una irradiació en els pontificals anglosaxons i en la mateixa litúrgia romano-gal·lica-

na. Són els anomenats pels estudiosos els *spanishs symptoms*. Tot fa entreveure que les esglésies no vivien tancades en elles mateixes pel que fa al *depositum euchologiae*, sinó que vivien un intercanvi que les enriqueix mútuament.

Vull insistir que el meu propòsit principal és fer un estudi teològic del sagrament de l'ordre des d'una eucologia concreta. I respon a aquesta pregunta metodològica: quin és el model de prevere i de diaca que testimonia la litúrgia hispànica en la seva ordenació? I des d'aquesta pregunta arribar a unes conclusions de teologia ministerial. Les qüestions de crítica històrica hi són presents, però són secundàries en relació amb aquest objectiu principal. Sóc conscient i així ho manifesto que en aquest camp els límits són molts, tant pel que fa a la indagació en les tradicions litúrgiques orientals, a penes desbrossades, com en un aprofundiment més acurat en les fonts litúrgiques occidentals. En aquest sentit el meu treball en crida un altre. I només té el valor de preàmbul o d'introducció.

Amb la confiança que aquest treball serà suficient per a l'objectiu proposat, si més no per les hores d'estudi esmerçades, el presento per a la seva avaluació acadèmica.

Vull agrair a l'Excm. Dr. Ramon Torrella i Cascante, Arquebisbe de Tarragona quan s'escrigué aquesta tesi i ja traspassat al Regne de la vida, l'interès que sempre tingué perquè continués els estudis eclesiàstics, primer a la Facultat de Teologia de Catalunya per a l'obtenció de la Llicenciatura, i després a Roma, per al Doctorat.

Agraixo també el magisteri dels professors de la Facultat de Teologia de Catalunya: Mons. Pere Tena, Bisbe Auxiliar de Barcelona, Dr. Pere Farnés, Dr. Joan Bellavista, Dr. Miquel dels Sants Gros. Ells m'han ensenyat a estimar el Misteri de la Pasqua celebrat en la Litúrgia de l'Església. També dono les gràcies al Dr. Armand Puig i Tàrrach per la seva fraternal insistència perquè acabés aquest treball; li ho agraeixo de tot cor.

No vull ésser desagratit amb els germans preveres amics de la meua diòcesi, amb una amistat manifestada amb tanta gratuïtat: Mn. Antoni Roquer, Mn. Daniel Barenys, Mn. Vicenç Ribas i Mn. Pere Lluís Ramon. Tampoc amb l'afecte dels fidels de les parròquies del Priorat de les quals he estat rector, d'una manera viva i entranyable la meua estimada parròquia de Santa Maria de Falset. Entre ells vull esmentar els esposos Francesc Masip i Mercè Viñes, i Ferran Mesres i Josefina Porqueras de Cornudella de Montsant. I els esposos Francesc Vaqué i M. Isabel Castelló, i Jesús Crivillé i Teodora Aròs de Falset. També la Sra. Teresa Rull, i encara les germanes Núria i Carme Clavé de Tarragona.

Finalment, amb afecte especialíssim, els preveres que em van ajudar en l'elaboració d'aquest treball: Mn. Antoni Pérez de Mendiguren i Mn. Joan Àguila i Chavero.

No em vull oblidar de les germanes Clara Farnés i Mercè Cerezo, del Monestir de Sant Pere de les Puel·les. I esmento també la Comunitat de les Germanes Carmelites de la Caritat de la parròquia de Falset.

I, encara, els companys del «Pontificio Colegio Español» de Roma, on vaig sojornar dos cursos. D'entre ells recordo amb afecte Joan Torrents, de la diòcesi de Mallorca, Gerard Vilalonga, de la diòcesi de Menorca, i D. Enrique González, de l'arxidiòcesi de Madrid. D'ells i de tots els altres en tinc el millor record. També els Superiors de la Germandat de Sacerdots Operaris del Col·legi. Amb ells vàrem celebrar el primer Centenari d'aquesta institució d'un record ben entranyable. A tots, gràcies.

A Tarragona, el dia 3 d'abril de 2005, Diumenge-Octava de la Solemnitat de Pasqua.

ABREVIATURES I SIGLES¹

AV	<i>Antifonari de Lleó</i> , L. BROU – J. VIVES (eds.)
ALW	<i>Archiv für Liturgiewissenschaft</i> (Maria Laach – Ratisbona 1950)
Ar Leon	<i>Archivos Leoneses</i> (Lleó 1947)
AST	<i>Analecta Sacra Tarraconensia</i> (Barcelona 1925)
BAC	<i>Biblioteca de Autores Cristianos</i> (Madrid 1944)
BEL	<i>Bibliotheca «Ephemerides Liturgicae»</i> . « <i>Subsidia</i> » (Roma 1932)
BLE	<i>Bulletin de Littérature Ecclésiastique</i> (Tolosa de Llenguadoc 1899)
CCL	<i>Corpus Christianorum. Series Latina</i> (Tournai 1953)
CSEL	<i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticarum Latinarum</i> (Viena 1866)
CSIC	<i>Consejo Superior de Investigaciones Científicas</i> (Madrid)
CP	<i>Corpus Praefationum. Textus</i> (Q-V) (= CCL 161 C) (Tournai 1980); per a l'aparat crític: <i>Corpus Praefationum. Apparatus</i> (Q-V) (= CCL 161 D) (Tournai 1980)
DACL	<i>Dictionnaire d'archéologie chrétienne et liturgie</i> (París 1907-1953)
DHEE	<i>Diccionario de Historia Eclesiástica de España</i> (Madrid 1973-1975)
DTC	<i>Dictionnaire de Théologie Catholique</i> (París 1903-1970)
DSAM	<i>Dictionnaire de spiritualité, ascétique et mystique</i> (París 1933)
DLFAC	<i>Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens</i> (París-Estrasburg 41975)
DPAC	<i>Diccionario Patristico y de la Antigüedad cristiana</i> , A. BERARDINO (ed.) (Salamanca 1991)
EL	<i>Ephemerides Liturgicae</i> (Roma 1887)
EC	<i>Enciclopedia cattolica</i> (Ciutat del Vaticà 1949-1950)
EEFL	<i>Enchiridion Euchologicum Fontium liturgicorum</i> , E. LODI (ed.) (Roma 1979)
FUNK	<i>Didascalia et constitutiones Apostolorum</i> , F. X. FUNK (ed.) (Pader- born 1905)
GeV	<i>Sacramentari gelasià antic</i> , L. C. MOHLBERG – L. EIZENHÖFER – P. SIFFRIN (eds.)

---

1. Les sigles dels llibres de la Bíblia són utilitzades segons l'anunciat de la Vulgata llatina.

- Greg *Sacramentari gregorià*, J. DESHUSSES (ed.)
 HS *Hispania Sacra* (Madrid 1948)
 LMD *La Maison Dieu* (París 1945)
 LOE *Liber Ordinum Episcopalis*, J. JANINI (ed.) (Silos 1991)
 LO *Liber Ordinum*, M. FÉROTIN (ed.) (París 1904)
 LC *Liber Commicus*, J. PÉREZ DE URBEL – A. GONZÁLEZ (eds.)
 LMS *Liber Mozarabicus Sacramentorum*, M. FÉROTIN (ed.)
 LOS *Liber Ordinum Sacerdotalis*, J. JANINI (ed.)
 Leof *The Leofric Missal*, F. E. WARREN (ed.) (Oxford 1883)
 MF *Missale Francorum*, L. C. MOHLBERG – L. EIZENHÖFER – P. SIFFRIN (eds.) (Roma 1957)
 NOT *Notitiae* (Ciutat del Vaticà 1965)
 NDL *Nuevo Diccionario de Liturgia*, D. SARTORE – A. M. TRIACCA (eds.) (Madrid 1976)
 OR *Ordines Romani*, M. ANDRIEU (ed.)
 OV *Oracional Visigótico*, J. VIVES – J. CLAVERAS (eds.)
 PL *Patrologia Cursus Completus. Series latina*, J. P. MIGNE (ed.) (París 1857-1866)
 PLS *Patrologia latina. Supplementum*, A. HAMMAN (ed.) (París 1957-1971)
 PR *El Pontifical de Roda*, R. BARRIGA (ed.)
 PV *El Pontifical de Vic*, M. dels Sants GROS (ed.). Edició parcial
 PRG *Pontifical romano germànic*, C. VOGEL – R. ELZE (eds.)
 QLP *(Les) Questions liturgiques et paroissiales* (Lovaina 1921)
 RED *Rerum Ecclesiasticarum Documenta. Series Maior* (Roma 1956)
 RL *Rivista liturgica* (Finalpia – Torí-Leumann 1914)
 RSR *Recherche de Sciences Religieuses* (París 1910)
 RTAM *Recherches de Théologie ancienne et Médiévale* (Lovaina 1939)
 Rev B *Revue Bénédictine* (Maredsous 1894)
 RSR *Revue de Science Religieuse* (París 1910)
 RET *Revista Española de Teología* (Madrid 1940)
 RScPhTh *Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques* (París 1907)
 SEA *Statuta Ecclesia Antiqua*, C. MUNIER (ed.)
 TA *Tradition Apostolique de S. Hippolyte*, B. BOTTE (ed.)
 Ve *Sacramentarium Veronense*, L. C. MOHLBERG – L. EIZENHÖFER – P. SIFFRIN (eds.)
 VIVES *Concilios Visigóticos e Hispano-Romanos*, J. VIVES – J. MARTÍNEZ (eds.)

INTRODUCCIÓ

Aquesta introducció vol ser una presentació d'aquest treball, fonamentalment analític, sobre la celebració del sagrament de l'Orde en la tradició litúrgica, tenint com a punt de referència i objecte central i fonamental els formularis, testimoniatges en el *Liber Ordinum Episcopalis*, per a l'ordenació dels diaques i dels preveres, i també per a la constitució dels ministeris. Es tanca aquest apartat una breu introducció al *Liber Ordinum* com a context general dels *ordines* que són l'objecte del nostre estudi.

1. Esguard als estudis sobre el Sagrament de l'Orde en la Litúrgia Hispànica

La celebració del sagrament de l'Orde, com a font fonamental de l'Eucaristia per a l'Església i com a part integrant de la *historia salutis*, té prou pes en si mateixa perquè mereixi l'atenció de la ciència litúrgica que vulgui interpretar una tradició litúrgica específica. No ocupa de cap manera un lloc secundari.¹

Darrerament els estudis litúrgics miren amb gran interès les tradicions litúrgiques pròpies, és a dir, com una Església local ha anat confegint la seva *lex orandi* pròpia per a expressar i celebrar la seva fe i com, al mateix temps, cada eucologia, dins una tradició litúrgica particular, revela una comprensió peculiar del Misteri Cristià.² Indubtablement ha tingut la seva importància la decisió del Concili Vaticà II d'estendre la reforma litúrgica, no tan sols a l'àmbit de la litúrgia romana, sinó també al de les altres tradicions litúrgiques de l'Església.³

---

1. Sobre la importància de les línies metodològiques en què cal aproximar-nos a la litúrgia del sagrament de l'Orde, en el si d'una tradició litúrgica local, vegeu els articles del professor A. M. Triacca, que d'una manera inicial, tant en el primer com en el segon, tot presentant un esbós del model de treball a fer, dóna unes orientacions del tot suggerents per al present estudi. Vegeu TRIACCA – FARINA, «Per una teologia litúrgica del sagrament de l'Orde in occidente», 77-86; «Presbyter: Spiritus Sancti vas», 193-236.

2. Per a una visió general de la qüestió, vegeu PINELL, «Liturgias locales antiguas», 1204-1211.

3. SC 4.

Aquesta diversitat ha de constituir dins l'*Ekumene* un signe de la mateixa unitat, que s'expressa no en la uniformitat sinó en la diversitat que brolla de la mateixa professió de fe i beu del mateix Esperit, sempre Constructor Admirable de la Unitat de l'Església. Des d'aquesta perspectiva, ens acostem a la Tradició litúrgica de les esglésies hispàniques que saberen expressar amb un dipòsit, ric de contingut i a vegades d'alta qualitat teològica, la seva fe.

Cal dir que el que s'anomena Litúrgia Hispànica⁴ és un concepte més ample del que s'anomena Litúrgia Mozaràbica, ja que aquesta darrera constitueix una determinació històrica i local específica. Tanmateix la Litúrgia Hispànica no ens ha arribat sinó a través de la Mozaràbica, aquesta l'ha expressada, l'ha vehiculada i l'ha conservada, no sense la fidelitat admirable d'uns cristians.⁵

És important indicar-ho, perquè els textos que seran l'objecte del nostre treball són l'expressió d'una comunió eclesial que s'enriqueix mútuament, i alhora testimonien una tradició litúrgica que es revela no pas tancada a les altres influències litúrgiques sinó receptora d'aquestes, aportant també ella mateixa del seu tresor.⁶

Mai no ponderarem prou l'esforç de Jordi Pinell que ha fet notar, en diversos llocs, la fecunditat de les esglésies de la Tarraconense com a primer substrat, malauradament sota el signe de l'anonimat, que esdevingué decisiu en la creació o en la primera expressió del *depositum euchologicum* hispànic.⁷

L'Imperi Visigòtic, a redós de la metròpoli toledana, rep ja una riquesa de tradició litúrgica que, sens dubte, enriqueix, adapta i sobretot cerca la imposició de la uniformitat.⁸

4. Vegeu els següents treballs a manera d'introducció general a la litúrgia hispànica: BOHAJAR, «Hispana, liturgia», 943-966 (amb referències bibliogràfiques en les pàgines 965-966); ALDAZÁBAL, «La litúrgia hispànica», 633-661; PINELL, «Litúrgia Hispànica», 1302-1320; «La litúrgia ispanica», 70-88; «Libri liturgici ispanici», 190-201; i els clàssics: CABROL, «Mozarabe, liturgie», 390-491; «Mozarabe, messe», 2518-2543; G. PRADO, *Historia del rito mozarabe y toledano*, Silos 1928. Vegeu també els reculls bibliogràfics d'A. M. TRIACCA, «Liber orationum psalmographus. A proposito della sua ricomposizione e recente edizione critica», *EL* 87 (1973) 284-300, nn. 62-69. I sobretot la quasi completa bibliografia de GROS, «Estado actual de los estudios sobre la Liturgia Hispànica», 227-241. Vegeu-hi la referència de les edicions crítiques dels llibres litúrgics hispànics fins ara apareguts juntament amb la bibliografia fonamental, i també el recull dels butlletins bibliogràfics apareguts fins aquell any. Recentment cal mirar la quasi completa bibliografia apareguda en la reimpressió del *Liber mozarabicus sacramentorum*, editat per M. Férotin l'any 1912. Vegeu: FÉROTIN (ed.), *Le Liber Mozarabicus sacramentorum et les manuscrits mozarabes*, 43-90. És útil també el recull bibliogràfic seleccionat per RAMIS, «Litúrgia Hispànico-Mozarabe», 107-120.

5. Vegeu el clàssic article de BROU, «Liturgie Mozarabe ou Liturgie Hispanique?», 66-70.

6. Vegeu sobre aquest aspecte l'estudi de PINELL, «Unité et diversité dans la Liturgie Hispanique», 245-260.

7. Vegeu PINELL, «La litúrgia ispanica», 73-82. Malgrat haver parlat d'un anonimat general, fa excepció el *Liber Oratorium festivum*, del qual es pot afirmar la procedència en la Tarraconense. Vegeu J. CLAVERAS – J. VIVES (eds.), *Oracional visigòtic* (Monumenta Hispania Sacra 1), Barcelona 1946. Sobre aquest llibre litúrgic, vegeu també: DIAZ Y DIAZ, «La fecha de la implantación del Oracional festivo visigótico», 215-243.

8. PINELL, «La litúrgia ispanica», 83-84.

La tradició litúrgica després de l'època de plenitud del temps de l'Imperi Visigòtic entra en un declivi, motivat, d'una banda, per la invasió sarraïna i, de l'altra, encara més decisiva, per la implantació de la uniformitat litúrgica romana a la quasi totalitat de les esglésies d'occident. La història estroncava així una expressió litúrgica peculiar. Aquesta no va poder resistir l'embat de la litúrgia romana. La litúrgia hispànica, sota sospita d'heterodòxia, entra en un oblit que esdevindrà secular. L'obra del cardenal Cisneros, malgrat les corrupteles romanes que hi introdueix, serà fonamental de cara a la conservació dels venerables textos litúrgics.⁹ Encara en la zona de la Narbonesa i de la Catalunya incipient se'n troben signes, com és ara el Pontifical de Vic i de Roda. Sens dubte són una manifestació clara de fins a quin punt la nostra litúrgia estava arrelada en la vida de les nostres esglésies.

Era necessari aquest brevíssim preàmbul per a situar el nostre treball. Aquest versa sobre un aspecte ben peculiar i concret d'aquesta tradició litúrgica: *la celebració del sagrament de l'Orde*. Tal estudi es presenta en un context que no es dóna en altres litúrgies.

El context fonamental ve marcat per l'absència absoluta de l'*Ordo* per a l'ordenació dels bisbes. Heus ací el treball del professor A. Santantoni,¹⁰ el qual intenta refer el ritual de l'ordenació dels bisbes a base de la recerca i de l'anàlisi de dades que directament o indirecta donin notícies sobre aquest ritual. El lloc fonamental de la seva recerca són els Pares de l'Església Hispànica, principalment sant Isidor, que té el mèrit d'haver escrit, valent-se de diverses fonts, una obra de teologia ministerial. També, sens dubte, de la riquesa de la documentació canònica traurà elements preciosos per a aconseguir el seu intent, a la qual cosa arriba amb força exactitud i precisió. En un assaig de reconstrucció d'un ritual d'ordes, però, és fonamental de retrobar l'eucologia, sobretot la *prex* consecratòria dels bisbes. A. Santantoni opina haver trobat aquesta *prex*.¹¹ És l'única *prex* que es troba en les esglésies d'Occident, que no depèn ni de la *prex* del Veronense ni de la *prex* suposadament gal·licana, testimoniada en l'antic gelasià i en el missal dels francs. Ell explica les raons que fan plausible tal afirmació i alhora la presència d'aquesta pregària en els antiquíssims pontificals anglesos. Sens dubte, com diu ell mateix, aquesta hipòtesi, no desproveïda de plausibilitat, caldria que fos verificada.¹²

---

9. *Ibid.*, 84-88.

10. Vegeu SANTANTONI, *L'ordinazione episcopale*.

11. Vegeu aquesta qüestió en SANTANTONI, *L'ordinazione episcopale*, 89-106.

12. A. Santantoni argumenta que la pregària *Pater sancte, omnipotens Deus*, testimoniada en l'anomenat *Missal de Leofric*, té la probabilitat quasi certa d'ésser la pregària de consagració episcopal de la litúrgia hispànica. Ho argumenta per raó teològica. El text no fa cap dificultat per a ser una *prex* d'ordenació. Fins i tot per una certa connotació de forma amb la pregària de la Tradició Apostòlica. No té cap

El mateix interès portarà Miquel dels Sants Gros, professor de la Facultat de Teologia de Catalunya, a Barcelona, a detectar els elements o indicis hispànics en el Pontifical de Vic, del qual és l'editor. Aquest Pontifical constitueix l'exemple clar d'una transició ràpida entre la secular litúrgia i la romana.¹³ Tanmateix, malgrat molts elements hispànics, el Pontifical no serva l'antiga pregària d'ordenació dels bisbes i testimonia ja la romana.

L'interès de la litúrgia de l'ordenació dels bisbes a Hispània portarà l'atenció d'altres estudiosos de la litúrgia hispànica: en primer lloc, del professor A. Janini, segon editor del *Liber Ordinum*, que l'any 1965 publica un article sobre la consagració dels bisbes a Hispània.¹⁴ La seva intuïció serà recollida, explanada i ampliada per A. Santantoni, que parteix de la intuïció inicial de J. Janini. D'aleshores ençà han sortit els treballs de J. M. Abad que en sengles articles tracta sobre la litúrgia de l'ordenació episcopal, dedicant una particular atenció a la *Missa pro solo episcopo dicenda*, que, després d'aquests estudis, pot ja considerar-se la missa que el bisbe, normalment el metropolità, celebrava i a l'inici de la qual s'havia conferit el Sagrament de l'Orde.¹⁵

Aquest interès per la qüestió de la litúrgia episcopal ha portat, en certa manera, que l'atenció es desplacés dels *ordines* XV i XVII del LOE que contenen els formularis per a l'ordenació dels preveres i dels diaques.

En el fons l'absència de la litúrgia de la consagració episcopal fa dificultat de cara a emprendre l'estudi d'aquests *ordines*. La pregunta és aquesta: com es pot

paral·lel en cap tradició litúrgica ni romana ni romano-gal·licana. I sobretot per raó d'afinitat de llenguatge amb els altres textos de la litúrgia hispànica. No hi ha raons històriques que impedeixin el traspàs d'aquesta pregària en la tradició litúrgica anglesa que beu de la creativitat litúrgica de la zona de la Narbonesa. Tanmateix l'afirmació, encara que plausible, és hipotètica (SANTANTONI, *L'ordinazione episcopale*, 99-106). El text està transcrit en l'apèndix del mateix treball. La *prex* es troba en l'edició de l'anomenat *Missal de Leofric*: F. E. WARREN (ed.), *The Leofric Missal as used in the Cathedral of Greter during the Episcopate of its first Bishop a. d. 1050-1072*, Oxford 1883, cols. 216-217. En el mateix treball de SANTANTONI, *L'ordinazione episcopale*, 98-99, hi ha la referència dels pontificals anglesos on es troba també aquesta *prex*.

13. Vegeu l'edició parcial de la Litúrgia dels Ordes en el Pontifical de Vic feta per GROS, «Las órdenes sagradas del Pontifical», 99-113. Del mateix investigador vegeu els següents treballs: «El ordo romano-hispánico de Narbona para la consagración de las iglesias», *HS* 19 (1966) 321-401. També: «L'ordre catalano-narbonés per a la benedicció dels sants olis», *RCatT* 1 (1976) 231-258; «El antiguo catalano-narbonés», *HS* 28 (1975) 37-101 i, sobretot, «La liturgie narbonnaise», 127-154. Per a l'edició parcial del Pontifical de Roda vegeu: BARRIGA (ed.), «La consagración episcopal en el Pontifical de Roda», 3-59. I la completa del mateix editor en R. BARRIGA (ed.), *El Sacramentari, ritual i pontifical de Roda (Cod. 16 de l'arxiu de la Catedral de Lleida càn. 1000)*, Barcelona 1975.

14. Vegeu JANINI, «La consagración episcopal en el rito visigótico», 415-428.

15. Vegeu ABAD, «La "Missa pro solo episcopo dicenda"», 390-428; *El Sacerdocio ministerial*, 351-379. Ell mateix, a l'inici, diu: «Nuestra primera intención fue analizar todas y cada una de las fuentes que contemplaban la figura del obispo y del presbítero. Creíamos en efecto que su número y riqueza conceptual no superarían un sólo artículo, aunque éste resultara un poco extenso. Sin embargo, enseguida advertimos lo infundado de nuestras hipótesis; por lo que nos vimos obligados a limitarnos a las fuentes que tratan del obispo» (Ibid., 353).

arribar a unes conclusions de la teologia ministerial sobre els preveres i els diaques si manca el punt de referència fonamental per a llur comprensió? La teologia del presbiterat s'explica sempre des de la teologia de l'episcopat, atès que el prevere participa en grau menor de la identitat del propi bisbe. Aquesta és la primera dificultat.

Però la segona no és menor: els formularis per a l'ordenació dels preveres i dels diaques, segons el LOE, són extraordinàriament sobris. Aquesta sobrietat s'endevina també en l'aparat rubrical, que es manifesta en la seva mínima expressió. Més encara, en sengles formularis apareixen elements que no creen la simpatia del qui s'hi apropa: per exemple, el fet del duplicat de la *prex* consecratòria per a l'ordenació dels diaques, i els elements immediatament detectats, manllevats de la tradició gal·licana, les dues *orationes* inicials, i les interpolacions romanes, introduïdes en la primera *prex* per a l'ordenació dels diaques (vegeu LOE 88) i la completoria: *Comple nunc, Domine* (vegeu LOE 98) de l'*ordo* dels preveres, que transcriu el fragment central de la *prex* romana per a la consagració dels bisbes de la *prex* testimoniada ja en el Veronense.

Encara una tercera. El context d'aquests *ordines*, en el LOE, ve constituït per altres *ordines* que tenen en comú amb els primers el fet de pertànyer a la col·lació dels ordes eclesiàstics. Per una banda, l'ordenació de l'arxidiaca (vegeu LOE 92-93) i de l'arxiprest (vegeu LOE 100-101) amb sengles pregàries consecratòries, estranyament més desenvolupades que les pregàries per a l'ordenació dels diaques i dels preveres. També la del primicier, amb una *prex* consecratòria quasi idèntica a la de l'arxiprest (vegeu LOE 94) i, per altra banda, l'ordenació dels sots-diaques (vegeu LOE 83-86) amb una doble pregària, la segona amb una referència implícita a la imposició de les mans. Els anomenats, amb un llenguatge posterior, ordes menors són reduïts en el LOE a la institució del ministeri de l'escrivà i del sagristà (vegeu LOE 71 i 72).¹⁶ En total, constitueix un mosaic no gens amable per a emprendre'n la recerca.

Aquest context tan poc clar difumina encara més els *ordines* per a la col·lació dels ordes majors i s'albiren moltes preguntes amb la previsió que es quedaran sense resposta.

Potser han estat aquestes les raons que han provocat que en aquests anys en què han proliferat tantes contribucions a la litúrgia hispànica en aspectes tan fonamentals de la celebració cristiana, no s'hagi fet cap aproximació als humils *ordines* per a l'ordenació dels diaques (vegeu LOE 87-91) i dels preveres (vegeu

---

16. Existeixen també els següents *ordines*: *Benedictio super paruulum quem in ecclesia ad ministerium Dei detonditur* (LOE 63-64) i l'*Ordo ad ordinandum clericum* (LOE 65-70), però, pròpiament, aquests *ordines* no estan orientats a la constitució d'un ministeri eclesial, sinó que pertanyen a l'inici de la vida clerical. Per això estan fora de l'objectiu del nostre estudi.

LOE 95-99) en la litúrgia hispànica. Malgrat la seva humilitat, extraordinàriament sòbria, tenen la grandesa d'haver estat utilitzats immemorialment per a l'ordenació dels preveres i dels diaques en el si d'una església local, i que tenen per *natura rei* la virtualitat d'haver estat l'expressió litúrgica concreta en què una església ha celebrat i ha realitzat la transmissió de l'apostolicitat, la qual és donada en plenitud als bisbes, i de la qual ells fan partícips, per la pregària de la fe i la imposició de les mans, els preveres i els diaques. Cadascú amb una identitat i una significació distinta, però ambdós amb significació i contingut sacramental.

Ja l'any 1965, M. Augé escrivia, després d'haver fet una aproximació encara vàlida al sagrament de l'Orde des de la documentació canònica de les antigues esglésies, aquesta afirmació:

El reciente volumen preparado por un grupo de especialistas, «Estudios sobre la liturgia mozárabe» (Diputación Provincial, Toledo 1965) nos ha confirmado en la opinión de la carencia absoluta de estudios sobre la liturgia española del Sacramento del Orden.¹⁷

Aquesta opinió, malgrat els anys, continua essent quasi vàlida. Fora dels estudis més amunt indicats sobre la litúrgia de l'ordenació episcopal, no hi ha res més.

J. A. Abad té el mèrit d'haver publicat l'any 1977 l'article titulat «La Sacramentalidad del Orden en la liturgia hispana».¹⁸ Pròpiament és, sens dubte, l'únic treball dedicat al sagrament de l'Orde en la litúrgia hispànica que s'ha publicat fins avui. El seu estudi és fonamentalment descriptiu, més que no pas analític, i té la limitació de no contenir cap referència a les fonts dels formularis, i en alguns punts fa una lectura massa precipitada dels *ordines*. Al llarg d'aquest treball nostre ens caldrà fer-ne esment sovintejat com a únic punt de referència existent. El mateix autor prèviament inicia un article amb el propòsit d'englobar-hi tots els ordes, però finalment desisteix i l'àmbit del seu estudi comprèn únicament l'episcopat. A part d'aquest estudi, cal comptar amb algunes referències globals d'ací i d'allà, però que de cap manera no són suficients per a una comprensió global.

En un altre ordre del discurs, és evident que la clau metodològica per a congegir una teologia del sagrament de l'Orde des dels testimonis litúrgics és sempre des de l'episcopat, en quant en té la plenitud. Durant els darrers temps, i d'ençà sobretot del concepte de la sacramentalitat plena de l'episcopat que fa el Concili Vaticà II, els estudis s'han orientat a una comprensió del ministeri en

17. Vegeu AUGÉ, «El Sacramento del Orden», 71-93. El text citat pertany a la darrera nota de la plana 93.

18. Vegeu ABAD, «La sacramentalidad del Orden», 73-112.

l'Església, sempre des de la teologia del bisbe. També és, però, en certa manera vàlid el mètode contrari, és a dir, arribar a la comprensió del bisbe des del diaconat i el presbiterat, com la plenitud de les dues dimensions fonamentals del ministeri eclesial.¹⁹

D'altra banda, creiem que són suficients els elements que coneixem de la teologia i de la litúrgia de l'ordenació episcopal per a moure'ns almenys en un àmbit ja desbrossat pel que fa a l'estudi teològic-litúrgic dels altres ministeris.

2. L'objecte i el mètode de l'estudi

Aquestes raons ens han portat a la decisió de fer aquesta contribució als estudis de litúrgia hispànica. No hi ha dubte que l'estudi dels formularis per als ordes majors del presbiterat i del diaconat mereix l'atenció de l'historiador de la litúrgia.

2.1. L'objecte

L'objecte de l'estudi tal com resa el títol és fer una anàlisi litúrgico-teològica dels *ordines* XIV-XVII del LOE.²⁰ Aquests *ordines* contempnen correlativament: l'ordenació del sots-diacon, del diacon, de l'arxidiacon, del primicier, del prevere i de l'arxiprest. Dirigeixen principalment, com és natural, l'atenció als ordes majors del presbiterat i del diaconat, i encara, d'aquests dos, més al primer.

Abans d'emprendre qualsevol treball acadèmic d'aquest tipus, és bo de formular les preguntes inicials, perquè cada interrogant revela un objectiu. Les preguntes es fan a diferents nivells.

2.1.1. La litúrgia històrica

Una pregunta referent a la litúrgia històrica de la qual en brollen moltes: es tracta d'analitzar pericopa per pericopa i procedir a les preguntes: *quid?*, *ubi?*, *quibus?*, *quando?* i encara respondre, si cal, al *simile* i al *contra*. Totes les pre-

---

19. «Solitamente —escriu Triacca— lo studio delle fonti occidentali parte dalle formule dell'episcopato per passare poi, in un secondo momento, al presbiterato e al diaconato. Si crea così una "forma mentis" che codifica il sacramento dell'Ordine in un determinato modo. Si accentua cioè la gerarchità presente nell'Ordine sacro; però si tralascia il dato di fatto che el diaconato precede il presbiterato, a cui segue l'episcopato. Il commune modo di studiare partendo dell'episcopato e procedendo, accentua la *pienezza* dell'*episcopé*. Pienezza che manca nel *presbyterion* e nella *diaconia*. Se si dovesse invece potenziare l'altro modo di studiare l'Ordine, che é tra l'altro il modo seguito nella celebrazione, si potenzia la *diaconia*, che sta alla radice del *presbyterion* e dell'*episcopé*, che si scorrirebbero autentici solo quando sono in posizione di diaconia» (TRIACCA, «"Presbyter: Spiritus Sancti vas"», 203).

20. Vegeu LOE 83-102, 91-97 (= LO cols. 46-57).

güentes de la lògica més elemental són per a situar cada text i respondre així a la pregunta sobre el contingut, sobre la paternitat, ja sigui d'autor o d'escola litúrgico-teològica, sobre el temps i el lloc de la composició. I, encara, cercant els llocs de la seva possible inspiració.

2.1.2. El llenguatge

Una segona pregunta és referent al llenguatge. Tota teologia eucològica, és a dir, que tingui per objecte l'anàlisi teològica, passa sempre per l'anàlisi detinguda de les unitats expressives del llenguatge, atès que el llenguatge eucològic revela, alhora que en certa manera amaga, uns continguts teològics.²¹ Vull dir que darrere cada expressió significativa hi ha un tresor de teologia.

2.1.3. La teologia

Una altra de tipus teològic: quina teologia ministerial revelen els formularis del LOE? També aquesta pregunta es vertebra en una munió: a través de quines categories de la teologia bíblica s'expressa el ministeri ordenat dels preveres, dels diaques i dels altres ministeris? Quin lloc ocupa l'epiclesi, la donació de l'Esperit en l'Església? Més encara, quin tipus de model de prevere es desprèn de l'eucologia? És la pregunta sobre la *lex vivendi* dels diaques i dels preveres.²²

2.1.4. Altres tradicions litúrgiques

Una quarta pregunta del tot interessant seria fer un treball de comparació amb les altres tradicions litúrgiques per a veure'n la modalitat pròpia, els accents i els matisos específics. Seria situar aquests formularis en sincronia amb les altres tradicions litúrgiques. Car tota la tradició litúrgica en l'Església no està mai tancada sobre si mateixa, sinó que està oberta a allò que pugui rebre dels altres, i alhora està disposada a donar d'allò que ella mateixa ha anat elaborant de la seva fe. Tanmateix, tot treball té els seus límits, i això suposa un coneixement de les litúrgies orientals, a les quals en gran part encara no és fàcil de tenir accés. Per això en el present estudi aquesta dimensió és únicament inicial o mínima. Tant de bo que aquesta investigació servís per a un aprofundiment posterior a fi de situar la

---

21. Depenem principalment del mètode hermenèutic exposat per TRIACCA – FARINA, «Studio e lettura dell'eucologia», 197-224. També vegeu sobre el tractament dels textos eucològics AUGÉ, «Eucologia», 758-773; «Principio d'intrepetazione dei testi liturgici», en S. MARSILI (ed.), *Anamnesis I, La Liturgia, momento nella storia della salvezza*, Casale Monferrato 1979, pp. 167-179. També en la línia del primer treball citat en la nota: vegeu NAKAGAKI, «Metodologia integrale», 269-286.

22. Seguim els plantejaments exposats pel professor A. M. Triacca en l'estudi: TRIACCA, «“Presbyter: Spiritus Sancti vas”», 200-205.

teologia ministerial de la *ekumene*. Repeteixo que, per limitacions de temps, en aquest treball només se'n fa el plantejament inicial, i encara reduït, principalment a la litúrgia occidental romana.

Respondre a aquestes preguntes pot ésser el fruit d'un treball sobre la totalitat, i des de diversos punts de vista, dels *ordines* que volem estudiar.

2.2. *El mètode*

Tals preguntes segreguen un mètode, mètode aquí en el sentit més elemental del camí intel·lectual, al qual voldríem ser fidels i que voldríem seguir amb precisió. Hem organitzat el cos analític del treball en tres grans capítols; en el fons sóc conscient que esdevenen tres grans monografies i pot fer la impressió inicial de desvinculació de cadascun. Aquesta impressió és legítima per raó de l'objecte de cada capítol. El diaconat en l'Església té una identitat ministerial pròpia.

No podem dir el mateix del presbiterat en relació amb l'episcopat. Tenen la participació en el *munus sacerdotale*, només en diferència de grau.

Així també els ministeris que l'Església ha anat instituint al llarg de la seva història, i segons les necessitats, tenen una altra identitat, un altre *pattern* teològic. D'aquí la divisió en tres grans capítols: II, *De diaconibus*; III, *De presbyteris*; IV, *De ministeriis*. Tanmateix, aquesta desconexió mútua voldria ser resolta en la part sintètica, constituïda únicament pel cinquè i darrer capítol, escrit amb voluntat de síntesi i de recopilació.

En els tres capítols del cos analític del treball volem seguir el mateix mètode. La possibilitat d'anàlisi ve marcada per la quantitat de dades referents a cada un dels objectes d'anàlisi. La quantitat de dades trobades en altres fonts referents als diaques i als preveres és immensament superior a les trobades en relació als ministeris. I, diguem-ho clarament, el pes de l'interès de l'autor rau principalment en la teologia dels ordes majors; en tot cas, perquè preval la voluntat de fer una teologia litúrgica dels textos, més que no pas la història dels diversos ministeris i el seu rol en les esglésies hispàniques.

Seguirem un esquema relativament paral·lel en tots tres capítols.

S'inicia en la presentació de les fonts del LOE per a cadascun dels *ordines*, la seva transcripció ordenada, les variants textuais recollides pels editors, i un breu comentari inicial. Hi hem afegit una versió dels textos que té les contingències de tota traducció. Ens ha semblat, però, convenient com a ajut al lector.²³

Després, en el segon apartat fem allò que hem titulat anàlisi litúrgico-teològica de cadascuna de les perícopes individualment.

---

23. Vegeu ABAD, «La sacramentalidad del Orden», 83.86-87.94.99-101. El lector pot judicar la qualitat d'aquesta versió castellana.

Aquesta anàlisi contempla en un primer nivell la font bíblica —la Sagrada Escriptura és sempre la font inspiradora directament o indirectament de tota l'eucologia cristiana—; en un segon nivell, l'estructura eucològica, la forma del text, judicada segons uns paradigmes ideals pel que fa a les pregàries de consagració o d'ordenació; també en aquest apartat estudiem la forma literària de cada text mostrant-ne les característiques. Segueix immediatament, en un tercer nivell, el context patristic. Diem expressament «context» i no pas «font», per raó que poques vegades podrem conèixer la paternitat o la font patristica directa en què un d'aquests textos eucològics s'inspira. El context patristic, aleshores, adquireix un valor hermenèutic. Esdevé eina per a interpretar el text, atesa la contemporaneïtat entre el text i la font patristica. Pel que fa a la patristica dels Pares hispànics, i havent fet la pertinent indagació, cal dir que pròpiament només sant Isidor de Sevilla formula una teologia ministerial en el llibre VII del *De ecclesiasticis officiis*. També es poden trobar alguns elements de teologia ministerial en el llibre VII de les *Etimologies*, i en la carta que escriu al bisbe Leudefred, si bé la paternitat isidoriana d'aquesta carta és discutida. Les altres referències dels Pares hispànics a la teologia ministerial no són significatives de cara a l'estudi d'aquests *ordines* i tenen com a característica el llenguatge parenètic, depenent en gran part del *corpus* de sant Gregori el Gran, les obres del qual van tenir una gran difusió a Hispània.²⁴ Atesa la proximitat dels *ordines*, abans citats, amb sant Isidor, necessàriament ell n'és el millor intèrpret. Una de les qüestions que ens ocuparà serà analitzar la dependència d'aquesta eucologia en relació a la teologia ministerial de sant Isidor. Tenint en compte l'absència de dades patristiques de les esglésies hispanes, hem indagat en la teologia ministerial del segle v, principalment en els documents de tanta influència en la confecció de les rúbriques i dels textos del sagrament de l'Orde, com són la col·lecció dels canons anomenats *Statuta Ecclesiae antiqua*, coneguts durant segles com els canons del IV Concili de Cartago, i també en l'obra espúria de sant Jeroni *De septem ordinibus Ecclesiae*. Totes dues obres s'han de situar entre les procedents de la Gàl·lia, i des d'allí, per la Narbonesa, seran rebudes per les esglésies d'Hispània. El treball

---

24. J. Fernández diu sobre aquesta relació entre sant Gregori i les esglésies hispàniques: «Pero el foco más activo de este movimiento por una mayor formación del clero, a base de las noticias que hasta nosotros han llegado, nos lo presentan Sevilla y Toledo, sede la primera de San Leandro y San Isidoro, y la segunda de los concilios nacionales y de los grandes prelados de del siglo VII. Son conocidas las íntimas relaciones de amistad que ligaron a San Leandro con Gregorio Magno, anudadas en los años que convivieron en la ciudad imperial a orillas del Bósforo, y que Gregorio, elevado a Papa, consagró públicamente en la dedicatoria de los "Morales"; junto con esta obra hizo llegar al amigo queridísimo, con quien tantas ideas tenía comunes como un espíritu de apóstol gemelo del suyo, un ejemplar de la "Regula Pastoralis" [...]. Así comenzaron a correr por España estas dos obras del Pontífice, que tanta difusión habían de encontrar en ella y tan profundamente habían de influir en la literatura y en la vida eclesiástica» (FERNÁNDEZ ALONSO, *La cura pastoral*, 84).

demonstrarà les ressonàncies d'ambdues obres en la composició de les rúbriques i de l'eucologia que ens ocupa. De vegades l'anàlisi dels textos de sant Isidor ha estat necessària per a situar teològicament el text de les pregàries. Cal aquesta anàlisi prèvia per a fixar les coordenades de teologia ministerial en què han estat escrites les pregàries. Aquest context patristic vol ser exhaustiu en el cas de les pregàries d'ordenació tant dels preveres com dels diaques.²⁵

El quart nivell és indagar en la font litúrgica; principalment per a dilucidar quins textos són específicament hispànics i quins són manllevats; o bé cercar en els primers les possibles interpolacions procedents d'altres litúrgies. Aquesta recerca es mou principalment en l'àmbit de la tradició romano-gal·licana. Cal situar l'àmbit de la nostra investigació en aquells documents litúrgics que testimonien les primeres manifestacions de l'eucologia pel sagrament de l'Orde. En concret el *Veronense*, pel que fa a la tradició romana, i el *Gelasianum* antic i el *Missal dels francs* pel que fa a la tradició gal·licana, ja en l'aiguabarreig de dues tradicions litúrgiques mútuament influenciades.

El cinquè nivell, segons la intuïció de M. Augé,²⁶ serà cercar en el *corpus* jurídic els elements que il·luminin la comprensió del llenguatge, del contingut dels *ordines*. Per la relativa abundància de dades sobre els preveres, aquesta investigació mereixerà un subcapítol a part en el capítol tercer.

Tant en el capítol segon com en el tercer hi inclourem un apartat que portarà com a títol «Anàlisi lingüístico-teològica de l'eucologia». Representa la resposta al segon nivell d'interès: apropar-nos al llenguatge de l'eucologia, que sempre és portador de continguts teològics, per tal de descobrir-hi els elements que ens permetran després de formular unes conclusions de síntesi teològica sobre el ministeri dels preveres i dels diaques des de la seva ordenació. Aquesta anàlisi es fa principalment des de la descomposició de l'eucologia en les unitats significatives del llenguatge. Unitats que cal classificar temàticament per a veure'n el comú denominador, les línies teològiques i els continguts, i així poder fer-ne la síntesi.

El capítol tercer necessita una presentació a part. Hom s'adonarà immediatament que té una llargària un xic desproporcionada comparat amb els altres dos. Això obeeix, en primer lloc, a interès dominant sobre el tema, i en segon lloc a una riquesa de fonts complementàries que existeixen, com a context necessari per a fer l'hermenèutica de l'*ordo* XVII. No es refereixen directament a la litúrgia de l'ordenació dels preveres, sinó que ajuden a interpretar l'*ordo*, que sempre és l'objecte fonamental de l'estudi. Aquestes fonts complementàries tenen la seva

25. Per a aquest darrer aspecte ens ha estat un ajut valuós el treball de DI BERARDINO, «Testimonianze di vita presbiterale», 147-169.

26. Vegeu AUGÉ, «El Sacramento del Orden», 71-93.

gradualitat. Hi ha en primer lloc els textos de la missa utilitzada en l'ordenació: *Ordo Missæ uotiue quam dicit episcopus quando presbiterum ordinat*²⁷ i que el bisbe celebrava immediatament després d'haver ordenat un prevere, i en la qual aquest participava, ja en la seva nova identitat ministerial. D'aquesta celebració tenim els formularis complets; més encara, en el *Liber commicus* se'n conserven íntegrament els textos bíblics. Serà del tot suggerent saber quins textos eren elegits per l'Església hispànica quan acabava d'ordenar un prevere. Serà important també la referència a l'*ordo* per a les exèquies d'un prevere (vegeu LOE 265-268). També els formularis per a la missa exequial d'un prevere (vegeu LOE 967-975): hom hi trobarà elements no tan sols de teologia ministerial, sinó també des del punt de vista de les rúbriques, que seran valuoses de cara a la interpretació de l'ordenació dels preveres. Aquestes són les fonts complementàries directes.

Indirectament també caldrà apel·lar a altres fonts. En primer lloc, a la celebració de les festes dels sants preveres. I a la dels sants bisbes. Ho farem en un breu *excursus* en el *Liber mozarabicum sacramentorum*. Sorprendrà, aquest *excursus* en el llibre fonamental per a la celebració de l'Eucaristia en les esglésies hispàniques. Som deutors aquí del mètode d'A. Santantoni, que elabora una teologia del bisbe a partir de les festes dels sants bisbes del calendari hispànic. El que es proclama del bisbe que l'Església venera es diu també fonamentalment del ministeri de qualsevol bisbe. El primer, sota el signe de la santedat; el segon, sota el signe encara d'un ideal proclamat. Atesa la quasi total falta d'importància de les festes dels preveres en el calendari hispànic, també serà necessari esguardar els formularis de les festes dels bisbes, car el substrat teològic o les categories teològiques del ministeri presbiteral i episcopal són comunes en gran part. Ens haurem de preguntar si hi ha indicis d'un llenguatge comú sobre el bisbe i el prevere. Delimitar tal llenguatge, definir-lo en ambdós casos, heus ací una qüestió vers la qual ens portarà l'anàlisi.

Així exhaurim totes les fonts complementàries, susceptibles d'informació sobre l'*ordo* de l'ordenació dels preveres, que amb aquests nivells de contextualització aconseguix una riquesa relativa, des del punt de vista de la teologia, que aparentment no es fa visible.

També en cadascun dels capítols intentem l'assaig de la reconstrucció del ritual, amb els elements procedents dels mateixos *ordines*, i amb els elements procedents de les fonts complementàries.

Un cop analitzats tots aquest nivells, ens serà possible d'elaborar unes conclusions de cara a la teologia ministerial; és a dir, descriure la identitat ministerial dels preveres, diaques i altres ministres. Aquesta identitat ministerial con-

---

27. Vegeu LOE 525-542.

templa les categories teològiques en què era comprès cada ministeri, la comprensió de les seves funcions ministerials en l'Església i la seva *lex vivendi*.

S'observarà que després de cada capítol, fins i tot després de cada apartat, hi ha una síntesi, formulada a tall de conclusions. Sovint el títol «Valoració litúrgico-teològica».

És a partir d'aquestes conclusions parcials que elaborem el capítol cinquè com a síntesi a la globalitat. No tan sols a manera de duplicat de totes les conclusions, sinó a manera de conclusió global en la diversitat de qüestions que ha suscitat la nostra recerca.

La globalitat del mètode que acabem d'exposar es pot veure d'una manera més clara en la distribució de l'índex.

2.3. *Els límits*

Fonamentalment, aquest és un treball de teologia litúrgica sobre uns formularis utilitzats pel sagrament de l'Orde en les esglésies hispàniques; cosa que no exclou que sigui una aportació de cara a un millor coneixement del *Liber ordinum*, i des d'aquí contribuir, en un àmbit reduït però important per la naturalesa de la cosa, al coneixement de la litúrgia i de la teologia que informa la nostra eucologia.

La qualitat del present treball exclou, per tant, la dimensió històrica; no volem historitzar l'organització de les esglésies hispàniques durant els segles VI i VII, en la seva vertebració ministerial concreta en el temps i en els condicionaments històrics.

Tampoc no volem en absolut indagar en la cronologia de la composició del LOE, encara que d'alguna manera ens hi referim, sempre dins les limitacions que l'autor té pel que fa al coneixement de les fonts litúrgiques en general a Occident. Això pertany a l'historiador de la litúrgia. Tanmateix, la contemplació diacrònica d'aquests formularis serà necessària i tinguda en compte per a descobrir l'evolució de la concepció teològica ministerial, i com aquesta és condicionada per les situacions concretes que viu una església local.

Un altre límit és la referència a les litúrgies orientals, que és mínima, només la necessària per a veure si hi ha cap relació directa entre ambdues. La recerca ens ha portat a una conclusió: pel que fa a l'eucologia major, no hi ha indicis de dependència.

I, finalment, un altre límit que assenyallem és la influència i l'evolució posterior d'aquests formularis. En primer lloc, en els indicis que en resten en la litúrgia romana implantada, testimonis de la qual són el Pontifical de Vic i el de Roda, i també les possibles influències que van tenir aquests formularis i que potser es veuen plasmades en llibres litúrgics d'Occident. Això és un treball posterior i que surt dels límits del present estudi.